

¹ Útilment adduït pels Kahane, *RLiR* xxxi, 127-129, d'un papirus egipci, si bé amb l'extravagant supòsit que sigui manllevat d'un «egipci *t-rtb*»; ni els Kahane són entesos en egiptologia, ni és sostenible que un mot general en romànic, i ben documentat en grec europeu i en llatí des del S. iv, pugui ser d'origen copte o paleo-egipci; és evident que si està comprovada l'existència de tal mot egipci, és aquest el que és manlleu del grec. Llur aportació ha estat útil en tant que mostra una vacil·lació en el timbre de la crasi (*ω/ou*), que acaba d'explicar la *u* del roms. i sard *turta*.

Tortada, tortadera, V. tórta Tortadès (no *-adés*), *tortanyar, tortària, tortejar, V. tòrcer Tortalla, V. tòrcer +Tortalembut, V. torcar Tortana, tortell, tortella, V. tórta* i cf. *tòrcer Tortellatge, V. tintilaina* (TENYIR) *Tortelló, V. tòrcer Torter, V. tòrcer i tord Tortera, V. tòrcer Tórtera, torterella, V. tórtora Torterol, -ola, tortes, tortesa, torticoli, tòrtil, V. tòrcer Tortiulla*, castellanisme inadmissible i escandalós, per *truita* (*truitada, truita d'ous*) *Tortís, tortitja, tortois, tortolligar, tortor, V. tòrcer*

TÓRTORA, del ll. TÜRTUR, -ÜRIS, f., id. □ 1.ª doc.: *tortra*, 1262, doc. de la casa de Pere el Gran (text a *ESMERLA*); *tórtora*, 1617 (MiAgustí). Encara que en llatí terminava en *-r*, en romànic a penes queda rastre d'aquesta forma (*tortor* algun cop en textos medievals oc. i port.); fora d'això, com que *TURTUR* era fem., es convertí en el tipus TÜRTÜRA, que és comú a totes les llengües romàniques, des de Romania fins a Portugal. En català, la variant *tortra*, amb la normal síncopa fonètica, degué ser general primer, i és la que trobem documentada a l'E. Mj.: «sola com a *tortra*», «co Jesucrist fos del trip de Judà --- s deg resemble: oferiren --- a Déu un parel de *tortres* o dos po<l>ls de *tortres* no troba om ges totztemps --- car la *tortra* és au cel molt vergo<n>yós» (trad. «--- *turturum* --- avis est pudica»), *VidesR* (137r2, 63, 62v2, n. 116); «tor-gran lo coll com *tortra*», Arnau de Vilanova, a. 1305 (*Confessió de Bna.*, *NCl.* i, 129.45).

Conten (sobretot gent misògina) que les dones exigeixen que se'ls cuinin «tords grassos, *tortres*, guatles ---», *BMetge* (*Somni* III, *NCl.*, 123.9); i, si l'hem de creure a ella: «res no despèn, / ni beu ni tasta; / com *tortra* casta, / en vert no-s posa, / com pariposa, / de l'ayre viu / ---» 'no es posa, no aterra, mai, en lloc humit (antigament «verd», per tant llotós), s'alimenta d'aire com la papallona', *JRoig* (*Spill*, 7744); «Vós qui sabeu de la *tortra* l costum / e, si no-u feu, plàcia-l vós oir: / quant Mort li tol son par, se vol jaquir / d'obres d'amor ---», «car si-us jaquiú vostra barba criada / e la us toleu, puy, ab los pèls dels braços, / poran-se'n fer avantajosos laços / prenints perdius e *tortra* o becada», Ausiàs (XLII, 1a, 4b); «coloms, *tortres* ---», «*tortres* --- colomins», *StVicentF* (Schib).

La restitució de la vocal postdònica interna que hi havia en ll., coincideix amb el Renaix.; i almenys, hi de-

gué contribuir la influència del tema i tòpic de la tòrtora, que ja era clàssic en la literatura ll.; entre vocals, però, la *-r* estava d'allò més subjecta a la dissimilació, com s'esdevingué també en cast. *tórtola: «tórtola: turtur»*, *OPou* (*TbPu.*, 46). De fet és possible que localment aquesta forma no sigui deguda a castellanisme, car la sento en el P. Val. en el parlar de gent rústica com els caçadors habituals: a Alfàs un d'ells m'explicà com es dediquen a «la spéra de la *tórtola*» (1963). Però en general s'ha mantingut popularment la forma amb *-r*, i fora d'alguns val. això sembla ser la cosa de pertot. En el Princ. en part s'ha mantingut la forma medieval síncopada: *una tórtra* Poble de Granadella (1936); en part eliminant una vibrant per dissim. (*tórtā* Borges d'Urgell, *BdLC* vi, 51).

És clar que la *tórtora* apareix sovint en les grans obres literàries: «Plau-me la Nàiaide que --- aboca l'àmfora, / amb notes trèmules de flauta idílica / i singlo-teig de *tórtora* / --- / Oh font, oh Nàiaide! Ta veu de *tórtora* / ja no em diu ègloges, sinó elegiaques, / tendres memòries d'una edat càndida / que es coronà d'anèmones...», Costa (*Horacianes* v); «En braços se la'n duen les donzelles / --- / Plora 'l Conflent, sos pagesius y pobles, / plora en son niu la *tórtora* so-liua», *Canigó* x, 196.

Ens guardarem de creure que sigui forma ni mot de caràcter sobretot literari: a les muntanyes del català oriental sentireu sovint als pagesos «aquí tanim un parell de *tórturas*, i veureu que mai ---» (a l'últim racó del Montnegre-Horsavinyà, 1973). I és la forma que ens assegura la cançó popular, mètricament, fins a dalt dels Pirineus: «Sí n'eran tres matelots, / --- set anys ha que van pel món - sense may ne veure terra / sinó una *tortora* al cel - que'ls en feya la voleyá» (*Romancerillo*, Milàf, 41.4, reco. al ross., i més tard de nou, per Verdaguer, a Prats de Molló: *Pujol-Puntf*, p. 40).

També, amb força extensió, en restituir-se la vocal interna esdevé que, essent rara, en català, la terminació àtona, *-ora*, però molt menys *-era* (*plàtera, sol-lera, mèrlera, pàssera, Bàrbara, Bétera* etc.) se n'hagi fet *tórtera*; que és la forma més popular a Mallorca (*JMBover, Not. Isla Mall.*, p. 20); *tórtoras* oiem a Són Cervera (1964); «*Tórtares* viudes, qui soles / plo-rau les ditxes passades, / veniu en aquest miray / a llevar-vós ses lloganyes / ---», *GRoca* i *Seguí* (fi segle XVIII, *Piramo i Tisbe*, *JMBover, BiEscrBal.* II, 278.83.1). I això no és exclusiu d'allà, perquè el *DAG.* ho documenta en Miquel Parets, autor siscentista del Princ.; i en el Flamicell diuen *tórdera* (*BCEC* xlv, 241), si bé recolzant-ho en el nom d'un altre ocell (*tord, torda*). Per a d'altres variants fonètiques, veg. les notacions d'*AlcM*.

DERIV.: *Tortorella; tortorell*. A Benasc en *-illa*: «ye casi igual que la paloma, la *tortorilla*», Ferraz (103); *TURTURILLA* és ja llatí. *Tortri* 'la tòrtora petita', *DAG. Tortor* o *Tortolet* apareix com a nom de morisc «en-xaropador» al Real de Gandia, c. 1580 (*Barceló, Sharq al-Andalus* I, 1984, I, 70); però val a dir que aquí no podem estar segurs que es tractés d'un nom de perso-